

מהעופות הטמאים: הדוכיפת

מאת

אלקנה ביליק

שם מוזר של עוף זה נזכר במקרא אך ורק ברשימת בעלי הכנף הטמאים המובאת בתורה בשינויים קלים — פעמיים: בספר ויקרא י"א, יט ובספר דברים י"ד, יח. כמה וכמה נסיונות ניסו הקדמונים לזהות עוף זה. השבעים תרגמוהו ἄπυ; הוולגטה upupa. בתרגומים הארמיים יכונה נגר טורא ואילו בפשיטתא: תרנגול ברא. וכן גם דברי אבן ג'נאח ור' דוד קמחי בשם ר' שרירא גאון. ר' סעדיה גאון תרגם בערבית "הוד-הוד". רש"י בפירושו על התורה כתב: "תרנגול הבר וכרבלתו כפולה ובלע"ז הרופ"א ולמה נקרא שמו דוכיפת? שהודו כפות וזו היא כרבלתו. ת"א: ונגר טורא נקרא על שם מעשיו כמו שפירשו רבותינו"¹. אולם בפירושו על הגמרא² לעז רש"י את הדוכיפת: "... והוא עוף גדול כתרנגול וקורין לו פואו"ן שלבייא". אלה שראו את לעזו של רש"י בגמרא עיקר, גרסו את הלעז שבפירושו על התורה: הופה³ כלומר בעל בלורית, ואמנם "פואו"ן שלבייא" הוא טווס הבר, שציצת נוצות לראשו.

כמה וכמה מבני ברית פירשו את הדוכיפת אליבא דגמרא והתרגום הארמי: תרנגול הבר, וסברו כי הוא ה"אאארהוהן"⁴, תרנגול היער גדול שחי ביערות עצי המחט שבארצות הצפון. שני העופות הנ"ל אינם בני אזורנו⁵, ומשום ששניהם: תרנגול היער והטווס קרובים לתרנגול הבית ולשלו הטהורים, ולמדנו כי "שכן עם טהורים — טהור"⁶, ומאחר שגם רש"י עצמו לעז במקום אחר את הטווס הטהור — פואו"ן⁷, היו שדימו לראות בדוכיפת עוף אחר בעל ציצת נוצות מן האנפות, או מן העגורים⁸. בוקסטורף⁸ רשם בצד הדוכיפת, בין השאר, גם פיקוס, הוא נקר⁹. גם התרגום השומרוני מכנה את הדוכיפת בשם נקרתא! ואילו התרגום האנגלי הרשמי¹⁰ ראה בדוכיפת לפוינג¹¹, הוא השרוני המצוי, הנקרא על שום קולו גם בשם קיווית¹².

1	גטין ס"ה, ע"ב.	2	חולין ס"ג, ע"א.	3	Huppe
4	Auerhuhn, Tetrao urogallus.				
5	הטווסים למיניהם דרים מדרום לארצנו, הרחק ממנה.				
6	חולין ס"ה, ע"א.	7	חולין קט"ו, ע"א.		
8	ר' משה לנדא, בעקבות הירחי, מערכי לשון לספר הערוך, פראג, תקע"ג.				
8a	Bukstorf, אוצר לשון הקודש, שטעטטין, תרכ"א.				
9	Picus, Dryobates syriacus.				
10	Appointed Version, שנעשה בשנת 1611 בפקודת המלך ג'מס הראשון.				
11	Lapwing.	12	Vanellus vanellus.		

[2]

אלקנה ביליק

זהוים אלה¹³ נדחו כולם בפני זהוים של ר' סעדיה הפאיומי ושל רש"י, המסתמכים, כנראה, על תרגומם של השבעים, והכל מסכימים עתה לדעתם כי הדוכיפת שבתורה הוא העוף ששמו בנומנקלטורה הוא *upupa epops*. מסתבר שגם רש"י בפירושו על התורה נתכוון לעוף זה, והרופ"א אינו אלא הופ"א הוא *u. epops* הנ"ל.

הדוכיפת הוא עוף בעל גודל בינוני שארכו מראשית מקורו ועד קצה זנבו כשלושים ס"מ, ומשקלו כ-75 גרם¹⁴. רוב גופו של הדוכיפת — צבעו חום-צהוב בגונים שונים, אולם על כנפיו וחלק מגבו מתמשכים פסים שחורים ולבנים חליפות.

אלה בולטים ונראים במיוחד בשעת תעופתה של הצפור. כן מפוספס זנבו הקצר, הרחב והמרובע. לראשו ציצה גבוהה חומה-בהירה; כל אחת מנצות ציצה זו מסתיימת בכתם שחור וכולן ערוכות בשני טורי אורך מקבילים וריוח

13 רובם נשענים על הכרובול ...

14 לשם השוואה: דרוור הבית משקלו כ-30 גרם ואילו השליו משקלו קצת יותר ממאה גרם.

קטן מבדיל ביניהם. "כרבולת" כפולה זו — יש והיא מקופלת לאחור ויש שהיא מסתמרת ומתפרשת כמניפה ואז תידמה במקצת גם לכיפה. אין הדוכיפת מגביה עוף ומעופו בכבדות ולא בקצב שווה, כי אם גובר ונחלש חליפות. מקורו הארוך דק וכפוף במקצת. מזונו של עוף זה: תולעים, חרקים שונים וחלילהם ואת אלה ימצא בנוברו בערמות אשפה וזבל שבשדות מרעה, בקרבת רפתים ואף בחצות הכרך ובחצרותיו. בחפשו אחרי טרפו ינעץ הדוכיפת את מקורו נעיצות רבות בערמת הזבל או באדמה הלחה עד אשר ימצא את מבוקשו. מאחר שמקורו ארוך ולשונו קצרה ביותר, קשה עליו בליעת הטרף ובמוצאו את אוכלו יורקנו למעלה, יפער את פיו ואז יפול החרק או התולעת אל פיו הפעור. תנועות אלה, בדומה לניקור בזבל או באדמה, תורות ונישנות לעיתים בזה אחר זה ואז תיראה הצפור כמשתחוה השחוויות מזורות ומשונות.

הדוכיפתים¹⁵ שוכנים בארצנו בימות הקיץ. בסתיו הם עוזבים ברובם הגדול את הארץ ונוסעים לארצות החמות שבאפריקה. כאן יקנן וידגור, הוא מעדיף לקינון ניקרות צורים, וחרכים שבין סלעים, וערמות אבנים, ובנין נטוש ואף תחת גג של רפת או בית מגורים. הקן עשוי בתכלית הפשטות: אניצי קש, נוצות או גבעולים מעטים ועליהם מישטח של גללי בהמה או בלעדיו. הנקבה מטילה 4—7 ביצים לבנות או צהבהבות זרועות נקודות אפרפרות. ההורים מטפלים בגוזליהם כשלושה שבועות עד אשר יתקשו מקוריהם הרכים ויהיו כשרים לחיטוט ולניקור ואז יטשו הצעירים את הקן ויעמדו ברשות עצמם. לקן הדוכיפת יצא שם רע בשל הריח הרע שקשה לעמוד מפניו. הגוזלים מפרישים את הלשלת בתוך הקן עצמו ואין ההורים טורחים בפיוניו¹⁶. הגוזלים שבקן מפרישים מבלוטות שומן שמעל לזנב נוזל המעלה צחנה, כתגובה לגרויים מסויימים¹⁷. שני מקורות הסרחון האלה מרחיקים מהגוזלים את הטורפים השונים המבקשים את נפשם. ועוד אמצעי הגנה לדוכיפת: להיותו עומד על הקרקע ורואה עוף דורס שסכנה בו, ישתטח בפישוט כנפיו וזנבו, ובשוכבו על הקרקע ללא תנועה לא יבחין בו הדורס, כי הפסים והכתמים שעל נוצותיו ישמשו לדוכיפת הסוואה טובה.

הדוכיפתים מצויים בארצנו בעמקים הגדולים וביחוד באזור החוף. בשנים האחרונות מתרבה מספרם בשרון בשל התרחבות השטחים המושקים, הגורם לריבוי הערצבים¹⁸, המשמשים מזון טוב לעופות הנ"ל. מכאן, שתועלתם לתקלאי רבה. אין הדוכיפת ירא את האדם ואינו מואס בקירבתו, וקל להכירו בשל צורתו המיוחדת ובשל קריאתו האופינית "הוד-הוד". מכאן שמו בערבית "הוד-הוד" וברוסית¹⁹. בראשית האביב ירבו הדוכיפתים בארצנו, כי על התושבים החוזרים ארצה למקום דגירתם וקינונם יתווספו גם עוברי אורח הדוגרים באירופה ורק עוברים את ארצנו, במסעם לארצות החום שבזבם צפונה. הדוכיפת שימש מימי קדם, ומוסיף לשמש עד היום הזה, נושא לאגדות שונות

15 ייקרא בפי הערבים גם בשם "תרנגול שלמה".

16 שלא כרוב העופות האחרים השוקדים על נקיון הקן!

17 הדוכיפת — עופא מסאבא, ויקרא רבה, פרשה כב.

18 Gryllotalpa, מכונה גם "כלב מים" — שם עממי הלקוח מהערבית.

19 удоо

[4]

אלקנה ביליק

בישראל ובעמים; בשל צבע נוצותיו והפסים, תנועותיו והמזרות והריח הרע שהוא מפיץ, מיחסים לו סגולות ותכונות מוזרות ביותר. כבר הזכרנו למעלה שחז"ל זיהו את הדוכיפת עם תרנגול הבר ועם נגר טורא. יסופר עליו בקשר לשמיר שהמלך שלמה היה צריך לו לבנין בית המקדש; הוא שומר אימונים, ובהפירו את שבועתו גם שלא במתכוון — מאבד את עצמו לדעת²⁰; הוא מכיר עשב השורף (י"א: השולף) מסמרים²¹; בדמו היו כוחלים עינים חולות²²; הדוכיפת יצא בשליחתו של שלמה המלך אל מלכת שבא²³.

והרי אגדות נוספות המדברות בדוכיפת: שלמה המלך ואלכסנדר מוקדון היו נעזרים בצפור זו בחיפושים אחרי מעינות מים במסעיהם במדברות. מקורה של אגדה זו הוא אל נכון במנהגו של הדוכיפת לנקר באדמה ובאשפה. דומה לכך, יסופר שהדוכיפת מפיץ מסביב לקינו ריח רע למען לא יקרב האדם אליו, כי בו טמונים מטמונים ואוצרות. בקריאתו של הדוכיפת "הוד'הוד" ראו היוונים הקדמונים סימן טוב לתשובת הכרמים... "הנושא מעט מביצת הדוכיפת ומלשונו, יצליח בדרכו". כמה וכמה מאבריו של עוף זה ישמשו בגויים כאמצעי כישוף, ניחוש וריפוי²⁴. עד היום הזה מאמינים הבידואים שאברי הדוכיפת מתווננים בסגולה בדוקה להגברת אהבתו של הבעל את אשתו²⁵. רבים קראו בילדותם אגדת ח. נ. ביאליק "מי ענד לדוכיפת ציצת נוצות" ויש מעטים המכירים את הדוכיפת ממשל י. ל. גורדון "הצפרדעים מבקשות לה רב".

על שום מה מנתה התורה צפור זו בין הטמאות האסורות באכילה? יש אומרים על שום הריח הרע שהיא מפיצה. אחרים סברו כי איסור זה בא בשל אורח תזונתו של הדוכיפת — הוא אוכל ערצבים, תולעים, זחלים וכדומה ו"האוכל אוכל טמא — טמא אף הוא". והיו שחיפשו את הסיבה בעובדה שהדוכיפת היה עוף חביב על המצרים הקדמונים, עובדי האלילים²⁶.

גם שמו של העוף — מדרש פליאה הוא ונביא אך חלק מהדרשות אשר נדרשו מאז ועד עתה. השם הארמי "נגר טורא" מתפרש בדרך כלל "אומן ההר" או "בונה ההר", ובמסכת גטין²⁷ מסופר עליו שהוא מבקע סלעים וזורע בנקיקים זרעים שונים ובכך בונה ישובי אדם²⁸; ויש מקשרים את נגר טורא בתרנגול ברא על ידי השערה ש"נגר" הוא קיצור של "נרגל" המצוין במלכים ב', יז כשם

20 גיטין ס"ה, ע"ב; חולין ס"ג, ע"א. ספר האגדה לביאליק רבניצקי חלק א', פרק ו', סעיף ל': שלמה המלך והדיוט.

21 ויקרא רבה פרשה כ"ב.

22 שבת ע"ה, ע"א.

23 תרגום שני, פרק א'.

24 ש. בודנהיימר, החי בארצות המקרא; מעט מתפקידי האברים של הדוכיפת מתואר בספר, ח"ב עמ' 134—135.

25 גם בין אחינו בני ישראל יש המאמינים באמונת הבל זו.

26 הובעו גם נימוקים אחרים ותקצר היריעה מלפרטם.

27 ס"ח, ע"ב.

28 השווה נגר טורא; בפירושו של הופמן לס' ויקרא כתוב "נגד טורא" וכן גם הועתק לתרגומו העברי של הספר. יתכן שזוהי טעות הבחור הועצער שהחליף ר' ב"ד, יש המפרשים נגר — נודד.

אליל כותי והמתואר בסנהדרין ס"ג, ע"ב בדמות תרנגול. תרנגול ברא הוא גם תרגומו של זין שדי²⁹ רננים³⁰, ושל שכוי³¹. אכן תרנגול ברא צוין בגמרא כעוף טמא³² ואילו השכוי נחשב כתרנגול הבית הטהור ...³³. והרי מקצת ההשערות על גזרון השם "דוכיפת". אכן ג'נאח ואחרים ציינו את השורש ד' כ' פ' ואין אנו יודעים מושלו. דברי הגמרא "הודו כפות"³⁴ נתפרשו על ידי רש"י: כרבולתו עבה ודומה כמו שכפולה לתוך הראש וכפותה שם³⁵ פירושים אחרים: בעל שתי כיפות; דו־של, כף־סלע = בעל הסלעים, או: של הסלעים; או בעל כרבולת המתנוססת כגבעה, כסלע ... דו־מקום, כופתא־גללים³⁶, ודוכיפת שוכן במקום גללים וחבל³⁷. דיק — בערבית: תרנגול ולפי זה: תרנגול הסלעים, תרנגול יפה, תרנגול האשפה³⁸. כן שמענו סברה מזורה ביותר שדוכיפת אינו אלא סירוסו של השם קיפוד ... לאחרונה הושמעה השערה כי השם שאול משפת הדרוידים שבדרום הודו ובצילון הצפונית והוראתו: תוכי הטר³⁹. במצרים, בקופטית ובסורית העתיקה ייקרא הדוכיפת בשם הדומה לעברי, וייתכן כי כל אלה אינם אלא חיקוי לקול אשר ישמיע⁴⁰. אף השם הלאטיני, הצרפתי מזכירים במקצת את הקול הנ"ל, וכבר אמרנו כזאת גם על השם בערבית וברוסית. יש אומרים כי השם היווני אפופס אף הוא כן ויש אומרים שהוא גזור משורש שהוראתו: ראייה, התסכלות.

29 תהלים נ', יא; פ', יד.

30 כנף רננים נעלסה, איוב ל"ט, יג.

31 איוב ל"ח, לו.

32 נדה נ', ע"ב.

33 היו קראים שנמנעו מאכילת בשר תרנגולת הבית ונסתמכו על ענן, שחשב שתרנגולת זו דוכיפת משום שבלשון כשדי נקרא התרנגול — דוכיפתא (ר' דברי ימי ישראל לגרץ—שפר ספר ג' עמ' 441; רפאל מהאלר, הקראים 1949 ע' 147).

34 תולין ס"ג, ע"א.

35 דו — מלשון הוד וגם בהוראת המספר שנים.

36 בבא בתרא ע"ג, ע"ב.

37 תולדות הארץ ליוסף שיינהאק.

38 "פתא" — בערבית אשפה.

39 דוכי־תוכי; פת־הר ר' יעקובוביץ, לשוננו כרך ט' ע' 200; השווה לעזו של רש"י פואג"ן שלבי"א.

40 אונומטופואי.